

Keruss J., Lipša I., Runce I., Zellis K.
 Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991). – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. – 352 lpp.

Recenzējamā grāmata ir pirmais un ļoti nozīmīgs mēģinājums vispusīgi parādīt, kas tad īsti bija Vēstures un filozofijas (līdz 1970. gadam – Vēstures un filoloģijas) fakultāte kā institūcija padomju sistēmā, kāda bija vēsturnieku apmācības sistēma, kas viņus apmācīja un kāda bija fakultātes loma vēstures zinātnes attīstībā Latvijā. Lai gan pētījuma uzmanības centrā ir vēsturnieki, ne

mazums materiālu ir arī par filologiem 1954.–1970. gadā un filozofiem kopš 70. gadu sākuma. Tā kā par šīm specialitātēm Latvijas Universitātē nav pētījumu, grāmata var būt vērtīgs izziņas materiāls ne tikai vēsturniekiem.

Lai arī par nepieciešamību pētīt fakultātes vēsturi ir runāts jau 70. gados, reāli šo projektu ir padarījusi iespējamu Latvijas Universitātes 90. gadu jubileja, kad LU zinātnisko projektu konkursā finansējumu ieguva projekts, kura rezultāts ir četru jaunākās vēsturnieku paaudzes pārstāvju Jāņa Kerusa, Inetas Lipšas, Ineses Runces un Kaspara Zeļļa sarakstītā grāmata. Grāmatas tapšanā nozīmīgu ieguldījumu ir devuši projekta vadītājs Ilgvars Misāns, filozofs Jurgis Šķilters, sociologe Ritma Rungle, vēstures maģistra programmas studentes Dace Sarkane, Liene Mauriņa un Agnese Zīle. Projekts tika izstrādāts 2008.–2009. gadā. Tā gaitā tika veiktas intervijas ar 20 Vēstures un filozofijas fakultātes doctētājiem (interviju kopgarums ap 57 stundām). Intervijas saīsinātā veidā ir publicētas grāmatas pirmajā daļā. Tās pasaka ļoti daudz – varbūt ne tik daudz faktu precizitātes ziņā, cik sajūtu un cilvēku likteņu izpratnei. Atzīmēsim tikai vienu faktu – Alma Zīle intervijā piemin aspirantu Pēteri Kudinovu, kurš kara laikā bija komisārs tanku daļā: “Jūs nedzirdat, bet viņš dzird, ka tanks brauc vai ka cilvēku kauli lūst” (44. lpp.).

Jāpiekrīt Ilgvaram Misānam, ka atmiņas ir svarīgs vēstures avots, lai gan tam piemīt būtiski ierobežojumi, jo “atmiņas ne vienmēr ir precīzas, uz to autentiskumu nevar paļauties” (6. lpp.). Arī recenzijas autorei, lasot grāmatu, daudzviet nācās pārliecināties, ka dažkārt autoru aplūkotie materiāli atsauc atmiņā it kā pilnīgi aizmirstus faktus, notikumus un sajūtas, bet dažos gadījumos atmiņa kategoriski atteicās restaurēt situācijas, kuras grāmatā aprakstītas kā pastāvējušas. Tā 264. lpp. tiek runāts par politinformācijām, kuras it kā “grupās notika regulāri, pēc plāna”. Jāatzīstas,

recenzentes atmiņā šāds fakts nebija saglabājies, bet ekspresintervija ar trīs kursa biedrēm deva nepārlicinošus rezultātus – divas neatcerējās, ka politinformācijas būtu bijušas, bet viena atcerējās. Pilnīgi iespējams, ka fakts nav palicis atmiņā tāpēc, ka pasākums bija neinteresants. Taču iespējams, ka faktiski politinformācijas regulāri notika tikai uz papīra. Tā ir problēma, ar kuru neizbēgami nākas saskarties vēsturniekiem, mēģinot izpētīt padomju periodu, – ne tikai atmiņām, arī rakstītajiem avotiem ne vienmēr var ticēt. Kopumā var teikt, ka grāmatas autoriem ir izdevies sekmīgi izvairīties no materiāla izliktajiem slazdiem – tieši tādēļ, ka arhīvu materiāli tiek pastāvīgi konfrontēti ar mutvārdu vēstures avotiem.

Grāmatas otro daļu veido piecas nodaļas. Pirmajās četrās fakultātes attīstība ir aplūkota hronoloģiski: sovetizācija 1944.–1956. gadā (autors J. Keruss); liberalizācijas gaisotne 1956.–1969. gadā (I. Lipša); stagnācijas laiks 1969.–1979. gadā (K. Zellis) un stagnācijas un pārmaiņu laiks 1980.–1991. gadā (I. Runce). Pēdējā nodaļa ir veltīta sadzīvei un neformālajai studentu dzīvei (K. Zellis). Katram laika posmam bija savas īpatnības, un tas tādā vai citādā veidā ietekmēja vēstures zinātnes attīstību Latvijā. Vissmagākais bija pirmais posms, kad vairākums pasniedzēju bija atsūtīts no Krievijas. Liela daļa no viņiem bija ideoloģizēti diletanti. Tomēr arī starp padomju vēsturniekiem bija cilvēki, kas spēja iemantot cieņu, piemēram, Jānis Zutis. Tie docētāji, kas bija palikuši fakultātē no pirmskara Latvijas, – Mārgers Stepermanis, Teodors Zeids, Gustavs Lukstiņš un citi tika uzskatīti par neuzticamiem un regulāri pakļauti “kritikai un pārmetumiem” (102. lpp.). Viņu profesionālās darbības apstākļi šajā laikā bija ļoti smagi, tomēr “buržuāziskie” vēsturnieki, par spīti pazemojumiem un ideoloģisko meslu maksāšanai, pirmskara Latvijas vēstures pētīšanas un pasniegšanas tradīcijas vismaz kaut kādā mērā iepotēja Padomju Latvijas vēsturniekiem. Profesijas kontinuitāte pilnībā netika pārtraukta.

60. gados atšķirības starp no Krievijas atbraukušajiem un vietējās izcelsmes docētājiem vairs nebija tik izteiktas. Fakultātē palika tie no pirmās grupas, kas prata latviešu valodu, jo krievu plūsmas vēsturniekiem vairs nebija, un kas bija vairāk vai mazāk integrējušies Latvijas vidē. Pēc Staļina nāves ideoloģiskais klimats kļuva pielaidīgāks, tomēr nekādā ziņā to nevar nosaukt par ideoloģiski veģetāru. Ierobežojumi pastāvēja, tomēr vēsturnieku profesionālajai izaugsmei bija nepieciešamie priekšnoteikumi. Izveidojās tā vēsturnieku paaudze, kas noteica profesionālos standartus topošajiem vēsturniekiem, – Igors Greitjānis, Maksims Duhanovs, Pēteris Krupņikovs, Aleksandra Rolova un citi. Ļoti dažādi cilvēki, bet katrs pilgta personība.

Paradoksāli, bet grāmatas autoriem nācies saskarties ar to, ka par 80. gadiem arhīvu materiāli stāsta mazāk nekā par iepriekšējām desmitgadēm. Pētot padomju periodu, ar šo fenomenu citās tēmās ir nācies saskarties arī recenzentei. Protams, par šo laika posmu daudz vairāk var iegūt no atmiņām. 80. gados briedumu ieguva jauna vēsturnieku paaudze, kam bija nozīmīga loma Latvijas vēstures zinātnes attīrīšanās procesā 80. gadu otrajā pusē un 90. gados.

Grāmata ir ļoti pamatīgs un vispusīgs pētījums, kurā ir aplūkotas visas būtiskākās fakultātes darbības jomas: Vēstures nodaļas institucionālā uzbūve (izmaiņas katedru skaitā un sastāvā, to vadībā), docētāju komplektācija un zinātniskais darbs, mācību procesa organizācija (lasītie obligātie un izvēles kursi, prakses), studentu sekmība, zinātniskais un sabiedriskais darbs, studentu un nedaudz mazāk arī docētāju sociālā dzīve un savstarpējās attiecības. Studentu dzīvē, protams, mācību process ir svarīgs, bet studijas ir arī nozīmīgs laiks jauniešu socializācijā, un arī šiem jautājumiem grāmatas autori ir atvēlējuši daudz vietas. Katrā ziņā ir panākts labs līdzsvars starp “nopietnajiem” un ne tik nopietnajiem studentu dzīves aspektiem. Samērā bieži kā atmiņās, tā grāmatas pētnieciskajā daļā ir pieminētas attiecības vai, pareizāk sakot, to trūkums ar filozofiem (tiekl atzīts, ka arī ar filologiem pastāvēja zināma savrupība, tomēr tā nebija tik izteikta kā filozofu gadījumā), arī savstarpējās rīvēšanās, tomēr pilnīgi iespējams, ka netiešā sāncensība ar filozofiem vēsturniekiem neļāva iekapsulēties savos stereotipos, piešķīra un joprojām piešķir fakultātei zināmu šarmu.

Katram kursam un katrai studentu paaudzei ir sava Vēstures un filozofijas fakultāte (VFF), un pilnīgi iespējams, ka daudzi neatradīs grāmatā sīžetus un faktus, kas bijuši svarīgi tieši viņiem. Recenzentei šķiet, ka ļoti pamatīgajā mācību procesa aprakstā 70. gados autoram garām ir paslīdējis eksperiments ar matemātisko metožu apgūšanu vēstures pētniecībā, kuram bija pakļauts mūsu kurss (uzsāka studijas 1971./72. mācību gadā). Varbūt tas nav atspoguļots dokumentos vai arī nav šķitis svarīgi. Mēs apgūvām socioloģisko pētījumu metodes (kursu lasīja Tālivaldis Vilciņš), matemātisko statistiku un augstāko matemātiku. Pirmais kurss bija interesants, jo to lasīja vēsturnieks, kas pats veica socioloģiskos pētījumus un prata pastāstīt, kāpēc tie ir vajadzīgi, bet statistika un it īpaši augstākā matemātika vairumam bija tīrākās zobu sāpes, turklāt neviens docētājs tā arī nespēja izskaidrot, kā to visu vēsturnieki varētu izmantot. Patiesībā ideja bija laba, bet izpildījums – “kā vienmēr”. Būtu bijis interesanti uzzināt, vai mēs bijām pirmie eksperimentālie trusiņi un cik ilgi šis eksperiments turpinājās. Dīvainākais ir tas, ka arī tajā laikā pietiekami daudzi vēsturnieki izmantoja statistikas metodes savos pētījumos, tomēr statistiķi, kas mums pasniedza šo kursu, par to neko nezināja.

Tas, ka VFF izpētes projekts norisa 2008.–2009. gadā, ir apstākļu sakritības rezultāts, taču tā ir laimīga sakritība. Vēl bija iespējams intervēt cilvēkus, kas atceras fakultāti 40. un 50. gados. Šobrīd aktīvie VFF docētāji ir auguši un profesionāli veidojušies padomju laikā, viņi saprot un atceras, kā darbojās visai complicētā padomju augstākās izglītības un ideoloģiskā sistēma, kuras integrāla sastāvdaļa bija arī vēstures zinātne. Jau ir izaugusi vesela paaudze, kurai ir grūti izprast padomju cilvēka uztveres smalkumus. Grāmatas autori mēģina izprast un izskaidrot to, kā būtībā pēc padomju kritērijiem ideoloģiskā fakultātē pasniedzēji un studenti spēja saglabāt distanci no ideoloģijas (ja to vēlējās) un izbrīvēt zināmu profesionālas brīvības telpu. Protams, Staļina laikā tas bija gandrīz neiespējami, bet kopš 60. gadiem daudziem tas vairāk vai mazāk izdevās. Jāņem gan vērā, ka daudzi studenti labi saprata, ka vēsturnieka diploms ir

ļoti noderīgs arī administratīvajai karjerai izglītības jomā, komjaunatnes vai partijas darbā, un pilnīgi apzināti tai gatavojās. Lai gan darbā ir aplūkota arī studentu sadale pēc universitātes beigšanas un rodas priekšstats par to, ka visbiežākā karjera bija skolotājs, interesanti būtu bijis uzzināt, cik daudzi izvēlējās komjaunatnes vai partijas darbinieka karjeru. Tomēr bija ne mazums arī tādu, kas norobežojās no politikas, cik to vispār varēja valstī, kur nebija iespējams kritizēt vēsturiskā materiālisma pamatprincipus un katram zinātniskajam darbam, arī etnogrāfijā vai arheoloģijā, bija jāsākas ar citātiem no K. Marksa un V. Ļeņina darbiem. Grāmatas autori ir auguši padomju režīma apstākļos, ir studējuši tā norieta laikā Vēstures un filozofijas fakultātē, taču viņu profesionālās gaitas ir veidojušās jau pēc neatkarības atgūšanas. Viņi izprot laikmetu, par kuru raksta, bet viņi profesionāli nav darbojušies tajā laikā, tādēļ spēj distancēties no laika, kuru aplūko, un objektīvi aprakstīt gan personības, gan arī reālās brīvības un ierobežojumus.

Grāmata ir rūpīgi rediģēta, tomēr nav izdevies izvairīties no kļūdām. Uz dažām no tām recenzentei norādīja paši autori. Tās ir kļūdas, kas radušās interviju fragmentēšanas rezultātā: “samizdata” dēļ 60. gadu otrajā pusē čeka radīja problēmas Oksanas Vilnītes dzīvesbiedram Aivaram Vilnītim (otrajā laulībā), nevis Viktoram Andrejevam (42., 136. lpp.). Savukārt Fizikas un matemātikas fakultātes mācībspēka Ļeva Vladiženska uzvārds ir Ladiženskis (136. lpp.).

Jānorāda arī uz dažām citām faktu kļūdām un neprecizitātēm. Piemēram, Staļins nav dzimis 1876. gadā (6. atsauce 11. lpp.). Faktiski viņš ir dzimis 1878. gadā, bet vēlāk pats izmainījis dzimšanas gadu uz 1879. gadu. 67. lpp. 215. atsaucē teikts, ka Jānis Graudonis bijis “1996. gadā atjaunotā Latvijas Vēstures institūta pirmais direktors”. J. Graudonis nekad nav bijis institūta direktors, turklāt institūtu atjaunoja 1991. gadā. Augusts Tentelis nedevās emigrācijā, viņš mira Rīgā 1942. gadā (108. lpp.). Visvaldis Lācis ir dzimis 1924. gadā, nevis 1928. gadā (153. lpp.).

Tomēr tas nemazina darba vērtību. Grāmata ir ļoti nopietns, pamatīgs darbs, kas, cerams, iedvesmos vēsturniekus turpināt savas profesijas atpazīstības izpēti.

Daina Bleiere